

АНТРОПОЛОГІЯ

УДК [904:572.71-055.2]»11/12»(477.52Зарічне)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.42>

Долженко Ю. В.

Інститут археології Національної академії наук України

ЧЕРЕП ЛЮДИНИ XII–XIII СТ. З СЕЛА ЗАРІЧНЕ СУМСЬКОЇ ОБЛ.

З огляду на те, що антропологічні матеріали й застосування сучасних методів їх дослідження дають змогу по-новому висвітлити низку питань, які викликають особливий інтерес істориків, постає необхідність провести краніологічний аналіз даного поховання. Оскільки антропологічні ознаки передаються від покоління до покоління, отримані в результаті аналізу дані є джерелом для реконструювання окремих аспектів етногенетичних процесів минулого. Статтю присвячено публікації індивідуальних даних жіночого черепа XII–XIII ст., піднятого 2019 р. під час роботи Лівобережної археологічної експедиції Інституту археології НАН України під керівництвом молодшого наукового співробітника Інституту археології В. С. Жиголи в с. Зарічне Тростянецької ОТГ Сумської обл. Мета статті – ввести у науковий обіг новий матеріал, дати загальну краніологічну характеристику жіночому черепу XII–XIII ст., встановити чи наявна на ньому монголоїдна домішка, та визначити його краніологічний тип. Череп вимірювався за повною краніометричною програмою з використанням стандартної методики Р. Мартіна, згідно з якою вказувалася нумерація ознак. Вперше було досліджено жіночий череп XII–XIII ст., з с. Зарічне та подано її індивідуальні дані, які доповнюють велику краніологічну колекцію з Лівобережжя Дніпра. Визначено, що череп жінки 28–38 років, яка жила в період Русі на території сучасного с. Зарічне, піднятий 2019 р., має мезокранну черепну коробку. За морфологією обличчя мезогнатне, дуже широке, різко профільоване. Широкий ніс, як і дуже широкі орбіти, не властивий населенню з території сіверян. За типологією Т. О. Рудич, череп не вкладається в жоден краніологічний тип. Можна зазначити, що він належить до кола масивних північних європеїдів. За даними краніоскопії, при наявності східних ознак переважають європеїдні. Перспективним буде залучити череп як до збірної сільської групи населення Лівобережжя Дніпра епохи Русі IX–XIII ст., так і до змішаної, спільно з міським населенням для їх порівняння методом багатовимірною канонічного аналізу.

Ключові слова: морфологія, Русь XII–XIII ст., антропологія, краніометрія, краніоскопія, краніофенетика, с. Зарічне Тростянецької ОТГ.

Постановка проблеми. З огляду на те, що антропологічні матеріали й застосування сучасних методів їх дослідження дають змогу по-новому висвітлити низку питань, які викликають особливий інтерес істориків, постає необхідність провести краніологічний аналіз даного поховання. Оскільки антропологічні ознаки передаються від покоління до покоління, отримані в результаті аналізу дані є джерелом для реконструювання окремих аспектів етногенетичних процесів минулого [12, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Череп XII–XIII ст. з с. Зарічне було досліджено вперше, також уперше подано його індивідуальні дані, які доповнюють велику краніологічну колекцію з Лівобережжя Дніпра.

Формулювання дослідницьких завдань. **Мета статті** – надати краніологічну характерис-

тику черепу з поховання XII–XIII ст., збільшити таким чином серію черепів з сільських могильників території Чернігово-Сіверщини [5, с. 89–105] для подальшого якісного порівняння з міськими черепами Чернігово-Сіверщини при внутрішньогруповому багатовимірному аналізі.

Виклад основного матеріалу. 2019 р. за ініціатииви Тростянецької ОТГ Сумської обл. Лівобережна археологічна експедиція Інституту археології Національної академії наук України було проведено розвідки на Заріченському археологічному комплексі в с. Зарічне [4]. Було обстежено три різночасові городища, їхні посади й навколишню територію. На східній околиці посаду в шурфі трапилося жіноче поховання XII–XIII ст. за християнським обрядом. Біля правої кисті знайдено бронзовий браслет з приплесканими закінченнями. Між правою ключи-

цею і нижньою щелепою виявлено хрестик-тільник з кольорового металу, рівносторонній, з квадратним осердям, на кінцях рамен – «шишечки», зверху – вушко [6, с. 261; 9; 13, с. 82–89].

Статевікові визначення та виміри антропологічного матеріалу проводилися в Інституті археології НАН України. Череп вимірювався за стандартною краніологічною методикою, де за Р. Мартіном [21] вказувалася нумерація ознак, а назомаллярний та зигомаксиллярні кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми [2, Рис. 14, с. 55]. У таблиці лінійні розміри вказано в мм, кути – в градусах. Для оцінки вимірювальних ознак використовувалися таблиці з межами середніх величин ознак, котрі склав Г. Ф. Дебец [2]. Статеві-вікові визначення скелетних останків було зроблено за кількома методиками [16, р. 93–106; 17; 18; 19; 22]. Комплексно за ознаками на черепі, черепних швах, зубах встановлювався вік [15; 23]. Форма альвеолярної дуги визначалася за В. С. Заніною-Покровською [7].

Також для характеристики черепа з поховання в с. Зарічне було використано методику, яка належить до однієї з галузей расознавства – етнічну краніоскопію, котру запропонував О. Г. Козінцев [20]. Краніофенетика досліджувалася за

А. К. Беррі та Р. Дж. Беррі [14, р. 361–379]. Перелік опрацьованого матеріалу наведено в Табл. 1.

Поховання 1. 2019 р. пам'ятка обстежувалася Лівобережною археологічною експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом молодшого наукового співробітника Інституту археології В. С. Жиголи [6, с. 261]. Посткраніальний скелет добре зберігся. Череп жовто-коричневий, масивний. Надорбітальна частина чола розвинена добре (надперенісся – 1,4 бала, надбрів'я – 1 бал), чоло нахилене слабо, майже пряме, надочний край орбіт наближається до гострої форми, соскоподібні виростки скроневої кістки слабо розвинуті (1 бал), зовнішнього потиличного виступу немає (0 балів). Обличчя візуально прогане (Рис. 1). Передньоносова вість (за Брока 1–5) велика – 5 балів (Табл. 2).

Потилиця добре розвинута, візуально широка. Форма орбіт наближається до прямокутної (властивої чоловікам). Форма черепної коробки у вертикальній нормі наближається до овоїдної [21, р. 688]. Альвеолярна дуга верхньої щелепи U-подібна. Верхня щелепа прямокутна (palatinos), видовжена, притаманна жінкам. Величина голівки плечової кістки (Х–45,5). Розвиток рельєфу довгих кісток слабкий, вони не масивні [1, с. 48]. Лобні та тім'яні горби помірні. Форма нижньої щелепи

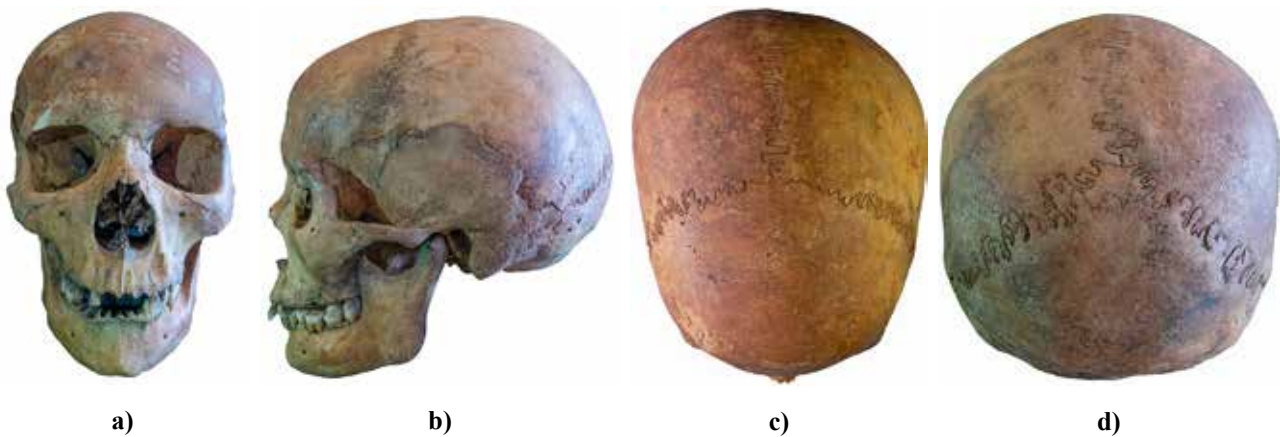

Рис. 1. Череп жінки XII–XIII ст. 28–38 років із с. Зарічне Тростянецької ОТГ Сумської обл: а) norma facialis; б) norma lateralis; в) norma verticalis; г) norma occipitalis

Таблиця 1

Перелік і збереженість краніологічного та остеологічного матеріалу з с. Зарічне

п/п	№ кургану, поховання, кістяка	Епоха / культура	Наявність черепа	Наявність кісток посткраніального скелета	стать	вік
1.	Пох.1, шурф 1	Русь. XII–XIII ст.	Череп з нижньою щелепою	Плечова права, ліва. Променева, ліктьова права, ліва. Стегнові права, ліва. Лопатки права і ліва. Ребра та хребці.	Ж (F)	28–38

Індивідуальна краніометрична характеристика жіночого черепа із поховання 1, другої половини XII–XIII ст. села Зарічне

№ за Р. Мартіном*	Ознаки	Рік та № поховання	Зарічне 2019 р. пох. 1
1	2		3
	Стать		Жінка ♀
	Вік		28–38
1.	Поздовжній діаметр		186,0
1в	Поздовжній діаметр від офріона		185,0
8.	Поперечний діаметр		142,0
17.	Висотний діаметр <i>basion – bregma</i>		134,0
20.	Вушна висота <i>porion – porion – bregma</i>		110,0
9.	Найменша ширина чола		94,9
10.	Найбільша ширина чола		119,0
5.	Довжина основи черепа		104,0
11.	Ширина основи черепа		124,0
12.	Ширина потилиці		121,0
29.	Лобна хорда		110,0
30.	Тім'яна хорда		115,8
31.	Потилична хорда		97,0
24.	Поперечна дуга <i>p – br – p</i>		315,0
25.	Сагітальна дуга		368,0
23а.	Горизонтальна окружність через <i>ofrion</i>		523,0
26.	Лобна дуга		123,0
27.	Тім'яна дуга		130,0
28.	Потилична дуга		115,0
FS	Висота вигину лоба		27,0
OS	Висота вигину потилиці		27,3
7.	Довжина потиличного отвору		36,8
16.	Ширина потиличного отвору		33,1
	Надперенісся (за Мартіном 1–6)		1,4
	Надбрівні дуги (1–3)		1,0
	Зовнішній потиличний горб (1–5)		0,0
	Соскоподібний виросток (1–3)		1,6
	Нижній край грушоподібного отвору		fosha
	Передньоносова вісь (за Брока 1–5)		5,0
45.	Діаметр вилиць		133,3
40.	Довжина основи обличчя		105,6
48.	Верхня висота обличчя		72,3
43.	Верхня ширина обличчя		104,8
46.	Середня ширина обличчя		98,0
47.	Повна висота обличчя		114,1

1	2	3
60.	Довжина альвеолярної дуги	58,0
61.	Ширина альвеолярної дуги	63,5
62.	Довжина піднебіння	49,0
63.	Ширина піднебіння	39,0
55.	Висота носа	54,5
54.	Ширина носа	28,4
51	Ширина орбіти від mf	43,4
52.	Висота орбіти	31,4
	Бімалярна ширина $fmo - fmo$	97,0
	Висота назіона над $fmo - fmo$	19,1
	Зигмаксиллярна ширина $zm - zm$	98,0
	Висота субспінале над $zm - zm$	27,8
SC	Симотична ширина	12,2
SS	Симотична висота	4,0
MC	Максифронтальна ширина	21,0
MS	Максифронтальна висота	7,0
DC	Дакріальна ширина	26,0
DS	Дакріальна висота	13,8
	Глибина іклової ямки	-1,4
32	Кут профілю чола від n	88,0°
	Кут від gl	80,0°
72	Кут загальнолицьовий	82,0°
73	Кут середньої частини лицьовий	83,0°
74	Кут альвеолярної частини обличчя	69,0°
75	Кут нахилу носових кісток	64,0°
77.	Назомалярний кут	136,9°
\sphericalangle	Зигмаксиллярний кут	121,0°
Tg 77	Назомалярний кут	2,539
Tg \sphericalangle	Зигмаксиллярний кут	1,763
75(1)	Кут випинання носа	18,0°
Індекси:		
8:1	Черепний	76,0
17:1	Висотно-поздовжній I	72,0
17:8	Висотно-поперечний I	94,4
20:1	Висотно-поздовжній II	59,1
20:8	Висотно-поперечний II	77,5
9:10	Лобний	79,7
10:8	Коронарно-поперечний	83,8
9:8	Лобно-поперечний	66,8
48:45	Верхньолицьовий	54,2

1	2	3
10:45	Лобно-виличний	89,3
48:17	Вертикальний фаціо-церебральний	54,0
40:5	Випинання обличчя	101,5
45:8	Горизонтальний фаціо-церебральний	93,9
9:45	Лобно-виличний	71,2
52:51	Орбітний	72,4
54:55	Носовий	52,1
DS:DC	Дакріальний	53,1
SS:SC	Симотичний	32,8
MS:MC	Максило-фронтальний	33,3
63:62	Піднебінний	79,6
61:60	Щелепно-альвеолярний	109,5
Нижня щелепа		
C'.	Кут випинання підборіддя	72,0°
68(1)	Довжина від виростків	111,0
79.	Кут гілки	123,0
68.	Довжина від кутів	85,0
70.	Висота гілки	53,0
71a.	Найменша ширина гілки	31,2
65.	Виросткова ширина	124,1
66.	Ширина між кутами	97,0
67.	Передня ширина	43,6
69.	Висота симфізу	32,5
69(1).	Висота тіла	32,2
69(3).	Товщина тіла	13,3
Типологія**:		Не вкладається в жоден

* Martin R. (1928).

** За Т. О. Рудич, 2014, Табл. 3.3, с. 150.

містить більше жіночих ознак, вона грацильна. Виступ на підборідді (*protuberantia mentalis*) трикутний. Нижній край орбіт гладкий і рівний. Кут нижньої щелепи (*angulus mandibulae*) округлий, але має праворуч помірний м'язовий рельєф. Великий сідничний отвір широкий, U-подібний. Лобковий кут тупий, округлий. Затульний отвір на тазових кістках не визначається за формою. Тіло сідничної кістки не вузьке й не широке. Форму малого тазу не визначено. Крижова кістка широка і довга, притаманна чоловікам.

Такі загальні ознаки статевого диморфізму вказують радше на жіночу статтю похованої. Враховуючи необлітерований стан швів ззовні та

початкові облітерації зсередини, сильну стертість зубів (5 та 5+ балів), а також облітерований клиноподібний потиличний синхондроз – шов у базиллярній частині потиличної кістки (*pars basilaris ossis occipitalis*), можна визначити, що похована померла у 28–35+ років.

Краніометрія. Поздовжній діаметр черепної коробки дуже великий, поперечний – великий. За черепним індексом (76,3) вона має помірно видовжену форму, тобто череп мезокранний (Табл. 2). Висотний діаметр черепної коробки від краніометричної точки базіон (*basion, ba*) – великий за абсолютними розмірами. Відношення висоти черепа до поздовжнього діаметра (72,0) вказує на помірно

високу черепну коробку (ортокранія). У зв'язку з великим поперечним діаметром, відношення висоти до поперечного діаметру черепної коробки (94,4), вказує на помірно високий череп (метріокранія). Вушна висота помірна (110,0). Довжина основи черепа дуже великих розмірів за світовими стандартами, горизонтальна окружність через краніометричну точку офріон – також дуже великих [2, Табл. 10, с. 121]. Лоб слабо нахилений, випнутий сильно. Лобна кістка помірних розмірів у фронтальній площині, а в дорсальній частині – широка. Потилиця дуже широка й добре розвинута (Табл. 2).

Обличчя дуже широке за лінійним розміром (133,0 мм), великої висоти, за верхньолицьовим індексом (54,2) – помірно широке (мезен). Довжина основи обличчя дуже великих розмірів. Лобно-вличний індекс малий. Загальний кут обличчя (82,0°) вказує на його мезогнатність. Профілювання обличчя різке як на верхньому рівні, так і на середньому (Табл. 2).

Орбіти дуже широкі та малої висоти, за індексом (72,4) їх можна охарактеризувати як низькі (хамеконхія). Ніс дуже високий і дуже широкий, за показником (52,1) відносна ширина носа вказує, що він широкий (хамеринія). Перенісся помірно високе за симотичним та високе за дакріальним індексом. Носова вість розвинута сильно. Кут випинання носа малий (18,0°). Глибина іклової ямки (*fossa canina*) мала.

За схемою Т. О. Рудич [10, с. 150] краніологічний тип, до якого належить досліджувана жінка, визначити неможливо, позаяк у найбільш подібний широколиций мезокранний краніологічний тип не вкладаються ні вличний діаметр, ані кут випинання носа. Але з іншого боку, за твердженням Т. О. Рудич [11, с. 154], ми знаємо, що мезокранний з тенденцією до широкого обличчя й з широким носом морфологічний тип типовий для широкого кола слов'янок: волинянок-древлянок, тиверок, мешканок Галицької землі [11, с. 154], так і полянок переяславських, чернігівських, польських, а також південних хорваток, мораванок, вісянок. Але слід зауважити, що групи (чи то окремі черепи), котрі при типологічній класифікації потрапляють до однієї категорії, можуть виявитися дуже далекими за походженням навіть у євразійському масштабі. Це підтвердив О. Г. Козінцев на прикладі андроновської (алакульско-кожумбердинської) групи Західного Казахстану. Тому дослідник упевнений, що встановити близькість чи походження серій можна тільки за допомогою

точних статистичних методів, а типологізацію він назвав грубим і дезорієнтувальним інструментом [8, с. 388–389].

Аналізуючи роботи з краніології руської доби, зокрема працю Т. І. Алексєєвої [3], С. П. Сегада також зазначав, що аналіз краніологічних даних з середньовічних некрополів Русі-України свідчить про те, що відносна широколицість як одна з визначальних рис слов'ян найвиразніше простежується серед нащадків літописних древлян і волинян. За цією й деякими іншими ознаками (зокрема, великими розмірами черепа) вони схожі з мазовшанами, західними кривичами, а також середньовічними балтськими племенами: латгалами, земгалами, ятвягами та ін. Всі ці групи належать до кола масивних північних європеоїдів [12, 256 с.].

Етнічна краніоскопія: надорбітні отвори *foramina supraorbitale* на черепі відсутні з обох сторін (європеїдна ознака). Праворуч у нижній частині лямбдоподібного шва (*ossa wormii sutura lamdoidea* – L_3) є вормієва кісточка (європеїдна ознака). Клиноподібний верхньощелепний шов наявний із чотирьох боків (європеїдна ознака). Піднебінний поперечний шов з обох сторін верхньої щелепи визначений як (Ia) (європеїдна ознака). Підорбітний візерунок з обох боків зафіксовано як варіант III (східна ознака). Вличний шов (Рис. 2) є з обох боків (східна ознака).

Краніофенетика. На жіночому черепі з поховання 1 зафіксовано 14 фенетичних ознак із 34. Подаємо їх в анатомічному порядку:

– *norma facialis:* під орбітою з обох сторін відмічено по одному отвору (*foramina infraorbitale accessorium*), норма;

Рис. 2. Вличний шов на черепі жінки 28–38 років з Зарічного

– norma verticalis: тім'яні отвори (*foramen parietale*) розіщені поза швом, вони дуже малі;

– norma lateralis: на вилиці з обох сторін зафіксовано виступ – *spina processus frontalis ossis zygomatici*. Праворуч біля птеріону (міжскроневої кістки) виявлено малу, неповну міжскроневу вставну кісточку (*os epiptericum*);

– norma occipitalis: на соскоподібній кістці з обох боків є малий отвір (*foramen mastoideum*) уздовж по шву. Виявлено малу вставну кістку в районі краніометричної точки лямбда (*os apicis lambdae*);

– norma basilaris: з обох сторін виявлено задньовиристований отвір (*canalis condylaris*). Форма поперечного піднебінного шва *sutura palatina transversa* – ламана. З обох сторін є повний малий крилоостистий отвір (*foramen pterygo-alare*). Також виявлено з обох боків черепа великий крилоостистий неповний отвір (*foramen pterygospinosum*). На верхній щелепі зафіксований добре розвинутий центральний піднебінний валик (2 бали) – *torus palatinus*.

Висновки. Череп із поховання 1 було досліджено за трьома краніологічними методиками.

Виявлено, що він належить жінці 28–38 років. Визначено, що за черепним індексом жіночий масивний череп із поховання один має мезокранну черепну коробку. За морфологією обличчя мезогнатне, дуже широке, різко профільоване. Особливо потрібно відзначити широкий ніс, який також невластивий населенню території сіверян, та дуже широкі орбіти. Типологію жінки визначити не можливо, позаяк не вкладається у мезокранний краніологічний тип ні виличний діаметр, ні кут випинання носа, який потрапляє до категорії малих, що не притаманно жінкам даної території. Можна зазначити, що череп жінки належить до кола масивних північних європеїдів. За даними краніоскопії при присутності східних ознак, переважають європеїдні.

У подальшому перспективним буде залучити даний жіночий череп як до збірної сільської групи населення Лівобережжя Дніпра епохи Русі IX–XIII ст. так і до змішаного, спільно з міськими жінками та їх порівняння методом багатовимірного канонічного аналізу.

Подяки. Щиро дякую В. С. Жиголу за консультації та наданий краніологічний матеріал.

Список літератури:

1. Алексеев В. П. Остеометрия. Методика антропологических исследований. М. : Наука, 1966. 251 с.
2. Алексеев В., Дебеч Г. Краниометрия. Методика антропологических исследований. М. : Наука, 1964. 127 с.
3. Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян. М. : Издательство МГУ, 1973. 330 с.
4. Боровик О. У Тростянці знайшли поховання майже тисячолітньої давності, 29 травня 2019. URL: <https://cutt.ly/QVSKTNQ>
5. Долженко Ю. В. Антропологічна структура жіночого населення Лівобережної України давньоруської доби IX–XIII ст. (за матеріалами двох князівств). *Нижинська Старовина*. 2021. Т. 29. Вип. 32. С. 89–105.
6. Жигола В. С., Моця О. П., Скороход В. М. Розвідки на Зарічненському археологічному комплексі. *Археологічні дослідження в Україні в 2019 р.* 2020. С. 261.
7. Занина-Покровская В. С. О форме альвеолярной дуги у ранних этнических групп. *Вопросы антропологии*. 1972. Вып. 42. С. 119–129.
8. Козинцев А. Г. О некоторых аспектах статистического анализа в краниометрии. *Радловский сборник: научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2015 году*. СПб. : МАЭ РАН, 2016. С. 381–390.
9. Поховання майже тисячної давнини знайшли на розкопках у Зарічному, 29.05.2019. URL: <https://cutt.ly/xVSL1Bq>
10. Рудич Т. О. 2014. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. К. : Майдан, 295 с.
11. Рудич Т. О. Населення черняхівської культури України за матеріалами антропології : дис. ... канд. історичних наук. К., 2005. 332 с.
12. Сегеда С. П. Антропологічний склад українського народу. Етногенетичний аспект. К. : [Вид-во імені Олени Теліги], 2001. 254, [1] с.
13. Сергеева М. С., Жигола В. С. Художня різьблена кістка із с. Зарічне. *Археологія*. 2020. № 4. С. 82–89.
14. Berry A. C., Berry R. J. Epigenetic Variation in the Human Cranium. *Journal of Anatomy*. 1967. Vol. 101. P. 361–379.
15. Brothwell D. R. *Digging up Bones*. London : Trustees of the British museum, 1972. 194 p.
16. Bruzek J. Diagnose sexuelle à l'aide de l'analyse discriminante appliquée au tibia. *Antropologia Portuguesa*. 1995. № 13. P. 93–106.
17. Bruzek J. A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone. *American Journal of Physical Anthropology*. 2002. № 117(2). P. 157–168.

18. Bružek J., Santos F., Dutailly B., Murail P., Cunha E. Validation and Reliability of the Sex Estimation of the Human os coxae Using Freely Available DSP2 Software for Bioarchaeology and Forensic Anthropology. *American Journal of Physical Anthropology*. 2017. № 164(2). P. 440–449.
19. Buikstra J. E., Ubelaker D. H. Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains, Fayetteville: Arkansas, 1994. 272 p. (Archeological Survey Research Series, № 44).
20. Kozintsev A. Ethnic Epigenetics: A New Approach. *Ethnische Epigenetik. Neue Methoden und Ergebnisse. Homo*. Vol. 43/3. 1992. P. 213–244.
21. Martin R. Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden für Studierende, Ärzte und Forschungsreisende. Zweite, vermehrte Auflage. Bd. 2: Kraniolegie, Osteologie. Jena : Fischer, 1928. 1062 s.
22. Ubelaker D. H. Human Skeletal Remains Excavation, Analysis, Interpretation. Chicago: IL Aldine Publishing, 1978. 116 p.
23. Vallois H. V. La durée de la vie chez l'homme fossile. *L'Anthropologie*. 1937. № 47. P. 499–532.

Dolzhenko Yu. V. HUMAN SKULL OF THE 12–13 CENTURIES FROM THE VILLAGE OF ZARICHNE, SUMY REGION

Given that anthropological materials and the use of modern research methods allow shedding new light on a number of issues of particular interest to historians, there is a need to conduct a craniological analysis of this burial. Since anthropological traits are passed down from generation to generation, the data obtained from the analysis is a source for reconstructing certain aspects of the ethnogenetic processes of the past. The article is devoted to the publication of individual data of a female skull of the 12–13 centuries, excavated in 2019 during the work of the Left Bank Archaeological Expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine under the leadership of a junior researcher of the Institute of Archaeology V. Zhyhola in the village of Zarichne, Trostianets district (now – Trostianets UTC), Sumy region. The purpose of the article is to introduce a new material into scientific domain, to give a general craniological characteristic of the female skull of the 12–13 centuries, to trace the presence of a Mongoloid admixture on it, and to determine its craniological type. The skull was measured according to a complete craniometric program using the standard methodology of R. Martin. The numbering of traits was done in accordance with this method. For the first time, the female skull of the 12–13 centuries from Zarichne village presenting individual data which complement the large craniological collection from the Left Bank of the river Dnipro. It has been determined that the excavated in 2019 skull of a woman of 28–38 years old, who lived during the Rus period in the territory of the modern village of Zarichne, has a mesocranic braincase. The face is mesognatic, very wide, sharply profiled according to its morphology. A wide nose, as well as very wide orbits are not typical features of the population from the territory of the siverians. According to the typology developed by T. Rudych, the skull does not fit into any craniological type. It should be noted that it belongs to the field of massive northern Europoids. According to cranioscopy, despite the presence of oriental traits the Europoid ones prevail. It is promising to involve the skull both to the collective rural group of the population of the Left Bank of the Dnipro River of the 9–13 century Rus era and to the mixed together with the urban population for their comparison by multidimensional canonical analysis

Key words: morphology, the 12–13 century Rus, anthropology, craniometry, cranioscopy, craniophenetics, Zarichne village of Trostianets UTC.